

in memoriam

PROF. DR. JOSIP TURČINOVIĆ

(Sveti Petar u Šumi, 30. rujna 1933. – Zagreb, 3. listopada 1990.)

Idejni začetnik i pokretač časopisa »Croatica christiana periodica«, njegov suradnik i član uredničkog vijeća.

UDK: 2(091):929 Turčinović

ŽIVOT I DJELO JOSIPA TURČINOVIĆA

Svećenik dr. Josip Turčinović, profesor Katoličkog bogoslovnog fakulteta (KBF) u Zagrebu i istaknuti katolički kulturni radnik, jedan je od najeminentnijih predstavnika suvremenog istarskog klera okrenutog tisućugodišnjoj hrvatskoj glagoljaškoj kulturi i dijaloškoj otvorenosti današnje Crkve. Nadahnut hrvatskim domoljubljem, u sredini koja znade cijeniti tuđe mišljenje i poštivati različite stavove, prof. Turčinović je i sam prvenstveno čovjek dijaloga koji u razgovoru s drugim iskreno nastoji da u riječima sugovornika pronađe oslonac na kojemu bi se mogao graditi zajednički i za obje strane prihvatljiv stav.

Rođen je 30. rujna 1933. u Svetom Petru u Šumi, u središnjoj Istri, gdje stiče i prve elemente znanja. Nakon srednje škole u Kopru i Pazinu (1952) upisuje filozofsko-teološki studij na KBF-u u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 22. lipnja 1958. Iste godine upisuje studij slavistike i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (1958–1962), gdje postiže naslov profesora filologije.

Godine 1960. polaže licencijat (magisterij) iz teologije, a 1966. doktorat disertacijom »Odnosi Istočne i Zapadne crkve kod Krste Pejkića. Prilog povijesti teološke kontroverzije u prvoj polovici 17. stoljeća«.

Nakon dvogodišnjeg predavanja na Visokoj bogoslovskoj školi u Pazinu (1962 do 1964), u siječnju 1964. izabran je za asistenta pri katedri istočnog bogoslovlja na KBF-u u Zagrebu. Uz istočno bogoslovlje s uspjehom predaje crkvenoslavenski jezik s glagoljicom, a od 1967. i dogmatski traktat o Tajni trojedinoga Boga.

Prof. Turčinović aktivno sudjeluje u mnogim fakultetskim djelatnostima. Prvi je predstojnik Instituta za teološku kulturu laika (ITKL) pri KBF-u u Zagrebu (1968–1979), sa zadatkom da ga uspostavi, nađe suradnike i prostorije, izradi statut i program rada. Sudjeluje i kod osnivanja sličnih ustanova u Rijeci i Splitu. Tajnik je *Teološko-pastoralnog tjedna* (1966–1969) i tehnički urednik *Bogoslovske smotre* (1965–1969) kojoj daje moderan izgled. Glavni je urednik *Kane* (1970 do 1979) i njezin prvi kolumnist.

Godine 1970. habilitira se na KBF-u u Zagrebu originalnom studijom »Antun Vramec (1538–1587) sporni hrvatski teolog«, postaje pročelnik katedre za ekumensku teologiju (1971), predstojnik ekumenske specijalizacije pri istoj katedri i jedan od suosnivača Instituta za ekumensku teologiju i dijalog (1986).

U više navrata predstavlja zagrebački KBF u prijateljskim i ekumenskim susretima teoloških fakulteta u Ljubljani i Beogradu, a u istom svojstvu prisustvuje brojnim međunarodnim kongresima i skupovima u inozemstvu (Chevetogne, Niederaltich, Luzern, Rim, München, Metz, Beč, Bruxelles, Milano, Graz itd.) i domovini gdje se pokazuje kao vrstan predavač i suptilan govornik koji i u zamršenim problemima ima osjećaj za sintezu i smisao za bitno. Godine 1971. u Opatiji organizira međunarodni kongres za sociologiju religije (CISR).

Prof. Turčinović ima velikih zasluga kod osnivanja Instituta za crkvenu povijest pri KBF-u u Zagrebu (1975) te kod pokretanja časopisa »Croatica christiana periodica« (1977), čiji je suradnik i član uredničkog vijeća. Njegovom zaslugom časopis izlazi u nakladi »Kršćanske sadašnjosti«.

Organizator

Prof. Josip Turčinović je uz kolege iz profesorskog zbora KBF-a dr. Vjekoslava Bajsića i dr. Tomislava J. Šagi-Bunića suosnivač i pokretač časopisa »Svesci – kršćanska sadašnjost« (1966) koji je bio osnovan kao glasilo za promicanje ideja Drugog vatikanskog sabora (1962–1965) u hrvatskom narodu i šire, iz čega je 1968. izrastao »Centar za koncilska istraživanja, informacije i dokumentaciju«. U posljednja dva desetljeća, zahvaljujući ponajviše Turčinovićevoj pronicljivosti i njegovim izvanrednim organizatorskim sposobnostima, »Centar za koncilska istraživanja« – mnogo poznatiji pod imenom »Kršćanska sadašnjost« – u suradnji s domaćim i inozemnim izdavačima razvija bogatu i vrlo razgranatu izdavačku djelatnost koja će hrvatski narod u domovini i inozemstvu obogatiti najosnovnijim liturgijskim, teološkim i vjersko-poučnim priručnicima i publikacijama, a mnogostrukim će biblijskim izdanjima uvelike pripomoći osnovnim religioznim potrebama albanskog, makedonskog, poljskog, ruskog, ukrajinskog i drugih naroda u istočnoj Evropi. Njegovim je zalaganjem »Kršćanska sadašnjost« redovito prisutna

na međunarodnim sajmovima knjiga u Frankfurtu i Beogradu, što joj pribavlja ugled među evropskim izdavačima a prof. Turčinovića dovodi u priliku da se istakne kao suosnivač udruženja izdavača »Evropske kršćanske knjige« (Tournai, Belgija).

U iznimno teškim političkim prilikama i za katoličkog izdavača nepovoljnim administrativno-poreznim pritiscima prof. Turčinović s najbližim suradnicima i prijateljima 1977/78. preustrojava »Kršćansku sadašnjost« u »Teološko društvo Kršćanska sadašnjost« i na taj način spašava izdavačku djelatnost institucije, stavljajući naglasak na potrebu intenzivnijeg teološkog (napose koncilskog) istraživanja u nas te na potrebu da se solidna inozemna teološka misao hitno posreduje našem čitateljstvu.

Na području izdavačke djelatnosti, u koju na različite načine nastoji uključiti kolege sa KBF-a u Zagrebu i većinu hrvatskih teologa, prof. Turčinović je urednik dva značajna teološka pothvata: biblioteke »Volumina theologica«, u kojoj izlaze kapitalna teološka djela, te povijesno-teološkog niza »Analecta croatica christiana« u kojem izlaze monografije i studije iz naše kulturne i religiozne prošlosti. Pokrenuo je i više zanimljivih serija značajnih za pastoralnu teologiju u Hrvata kao što su »Priručnici« za studente teologije, »Teološki radovi« u kojima izlaze studije naših teologa, »Polazišta« za veće monografije aktualnog religioznog sadržaja i niz drugih biblioteka u izdanjima »Kršćanske sadašnjosti«.

Prof. Josip Turčinović je organizirao i dao temeljnu postavu za nova liturgijska izdanja na hrvatskom jeziku koja se – prema sudu rimskog Zbora za bogoslužje grafički i sadržajno svrstavaju u red najuspješnijih liturgijskih izdavača među katoličkim narodima. Njegovim su zalaganjem u relativno kratkom roku tiskani *Misal* i *Časoslov*, što je od posebnog značenja za domovinsku i iseljenu Crkvu u Hrvata, ali i »Liturgijska pomagala« namijenjena najširim slojevima vjernika. Njegova zamisao pomogla je da se osnuje i »Pastoralno-katehetska služba Kršćanske sadašnjosti« (PAKS) koja se usredotočuje na izdanja pastoralnog i katehetskog sadržaja, audiovizualne programe, organiziranje tečajeva za sustavnu obuku pastoralnih radnika, kateheta i katehistica za praktičan rad s audiovizualnim pomagalima.

Od posebne je važnosti Turčinovićevo zalaganje na profesionalnom filmu religioznog sadržaja. Na tom području od izuzetnog je značaja njegov film »Katolička crkva u Hrvata« (1971) koji je dobio međunarodnu afirmaciju na festivalu UNDA u Salzburgu (1972) te prijevodima na njemački, engleski, francuski i španjolski jezik, a bio je emitiran u programima nacionalnih televizija Austrije i Francuske (1974). Pored navedenog prof. Turčinović režira i niz drugih filmova: »Zdravo Djevice« (Marijansko-mariološki kongres 1971), »Marija Bistrica« (Završna svečanost kongresa 1971), »Vječni smo tvoji putnici« (filmska rapsodija o Bogorodici u kulturi i životu Hrvata, uz marijansko-mariološki kongres u Zaragozi 1979). Organizator je »Filmskih zapisa« tj. slikovnih uspomena na sve važnije događaje iz života Hrvatske crkve. Tu je i skazanje »Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata«, spomen na nacionalni euharistijski kongres iz 1984. godine.

Znanstveno-literarna djelatnost

Turčinovićev znanstveno-istraživački i publicistički rad obuhvaća široki spektar tema iz područja teologije i teološke kontroverzistike, civilizacijskih i međukonfesionalnih odnosa u evropskoj i hrvatskoj kulturi. Od posebnog su značenja njegovi znanstveni radovi iz povijesti teološke kontroverzistike u 17/18. stoljeću.

U svojoj disertaciji, objavljenoj pod naslovom »Misionar Podunavlja, Bugarin Krsto Pejkić 1665–1731« (Analecta croatica christiana 5, Zagreb 1973), pionirskim pristupom Pejkićevim teološkim spisima i svojim istančanim pogledima na katoličko-pravoslavne odnose i sudbinu teološke kontroverzistike u nas, autor polazi od konkretne povijesne uvjetovanosti i nastoji istaknuti momente koji objašnjavaju postanak, namjeru i karakter ovog značajnog teološkog opusa i objašnjavaju međukonfesionalne odnose u Podunavlju i u Hrvatskoj tijekom 18. stoljeća.

Složene odnose Istoka i Zapada prof. Turčinović nastoji protumačiti u svojim radovima o dubrovačkom dominikancu Ivanu Stojkoviću i priložima o slavenskim apostolima Ćirilu i Metodu. U tom je pogledu vrijedan doprinos idejama preoboga knjižica »Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama« (Zagreb 1973) u kojoj pisac iznosi temeljne odrednice religiozne povijesti južnoslavenskih naroda koji se nalaze na »križištu različitih, najčešće nasuprotnih utjecaja i interesa... kojih se složenost možda najbolje očituje upravo u stalnim hijerarhijsko-organizacionim promjenama«.

Veliki doprinos razvoju suvremene pokoncilске teološke misli u nas dao je jednim dijelom prijevoda, revizijom, sadržajnom i grafičkom postavom *Dokumenata Drugog vatikanskog koncila* (Koncil 1, Zagreb 1970).

U raspravi »Teologija Antuna Vramca« (prvi dio objavljen je u časopisu »Croatica christiana periodica« 3/1979, 1–20, pod naslovom »Antun Vramec u našoj kulturnoj historiji«), autor ukazuje na Vramčevo značenje u hrvatskoj potridentskoj teologiji, uz napomenu da je ovaj zlonamjerno optuživani »protestant« zapravo bio iskreni teolog potridentskog usmjerenja koji je svojim suvremenicima nastojao približiti Tridentinski katekizam.

Najbolji i nepristrani svjedok Turčinovićeva znanstvenog pregalaštva su knjige, njegove vlastite i one koje je koncipirao i uredio za druge kako bi njima istakao kulturu vlastitog naroda i njegovo mjesto među kulturnim narodima Evrope. U tu svrhu neka budu spomenute samo monumentalne monografije »Nikola Tavelić, prvi hrvatski svetac« (1971) i »Bogorodica s djetetom u staroj umjetnosti Hrvatske« (uz tekst Grge Gamulina).

Nepostrani čitatelj priznat će da »Turčinovićev spomenik (čine) i njegove nenapisane knjige, odgođene za doba koje više nikada neće doći, jer mu se uvijek činilo da je preči posao otvoriti prostor misli drugih« (I. Bešker).

Franjo ŠANJEK

P O P I S R A D O V A

a) SAMOSTALNA DJELA

Žrtve Božje ljubavi. Izbor lirskih meditacija o svećeničkom životu (s bilješkama o autorima), Zagreb 1957, 120 str. (ciklostilom)

Osnove teorije književnosti, Pazin 1963, 46 str. (ciklostilsko izdanje).

Misionar Podunavlja Bugarin Krsto Pejkić (1665–1731), Analecta croatica christiana 5, Zagreb (KS) 1973, 199 str.

Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama, Mala knjižnica »Kane« 9, Zagreb 1973, 43 str.

Die katholische Kirche in den südslawischen Ländern, Mala knjižnica »Kane« 40, Zagreb 1984, 59 str. i dvije zemljovidne karte.

Pozvani na gozbu. Prva ispovijed i pričest (priredili. J. Baričević – A. Zelić – J. Turčinović), izd. Kršćanska sadašnjost, Katehetski priručnici 18, Zagreb 1976, 1982, 1984, 127 str. s ilustracijama.

b) STUDIJE I ZNANSTVENI PRILOZI

Problem pripadnosti Crkvi, Bogoslovska smotra, XXXVI (1966) 2, str. 333–347.

Redovništvo u Anglikanskoj crkvi, Poslušni Duhu (Bilten Glasa Koncila za ekumenska pitanja), 2/1966, str. 43–45.

Sekretarijat za jedinstvo kršćana, Poslušni Duhu, 2/1966, str. 46–50.

Patrijarh Bugarske pravoslavne crkve o dijalogu s Katoličkom crkvom, Poslušni Duhu, 3/1966, str. 98.

Vijesti (o suvremenim ekumenskim gibanjima), Poslušni Duhu, 3/1966, str. 99–100.

Bibliografija (o ekumenizmu), Poslušni Duhu, 4/1966, str. 129–130.

Četvrta panortodokсна konferencija u Beogradu od 1. do 15. IX 1966, Poslušni Duhu, 5/1966, str. 144–147.

Markantun de Dominis iz teološke perspektive, Encyclopaedia moderna, II (1967) 5–6, str. 119–123.

Stranica o Islamu prije Koncila, Svesci – KS, 1/1967, str. 65.

Fenomenologija evangelizacije kod katoličkih kršćana na našem tlu (predavanje u suradnji s dr. Tomislavom J. Šagi-Bunić na Drugom međufakultetskom simpoziju u Lovranu, 20–23. IX 1976),

Zbornik »Evangelizacija u našem prostoru i vremenu«, Teološki radovi 10, Zagreb (KS) 1977, str. 40–62 (54–62: diskusija).

Antum Vramec u našoj kulturnoj historiji, Croatica christiana periodica, III (1979) 3, str. 1–20.

Mariologija Antuna Vramca (1538–1587), u »Advocata Croatiae«, zbornik radova hrvatske sekcije Međunarodnog mariološkog i marijanskog kongresa u Zaragozi,

3–12. listopada 1979, izd. Kršćanska sadašnjost, Teološki radovi 12, Zagreb 1981, str. 165–167.

Stojkovićeve misija u Carigradu i njegova vizija jedinstvene kršćanske Evrope (nacrt predavanja na simpoziju o Ivanu Stojkoviću), u »Misao i djelo Ivana Stojkovića«, zbornik radova s međunarodnog simpozija u Dubrovniku, 26–28. svibnja 1983, *Analecta croatica christiana* 20, Zagreb (KS) 1986, str. 254–255 (Sažetak na njemačkom).

Kršćanska sadašnjost u pokoncilskoj obnovi, Jeke jednoga koncila, Radovi Bogoslovske tribine o dvadesetoj godišnjici Drugog vatikanskog koncila, *Spectrum* 7, Zagreb 1984, str. 153–170 (tekst) i 170–184 (diskusija).

Juraj Dobrila kao biskup, u Istarski preporoditelj Juraj Dobrila (1812–1882), zbornik radova sa znanstvenog skupa i manifestacija održanih 1882. godine u povodu 100. obljetnice smrti Jurja Dobrile, Pazin 1985, str. 98–106.

c) PRIKAZI I RECENZIJE

Jeronim Šetka, Hrvatska kršćanska terminologija, *Bogoslovska smotra*, XXXV (1965) 1, str. 148–149.

Milan Mikulić, *De vita et gestis Nicolai Bianković*, *Bogoslovska smotra*, XXXVI (1966) 1, str. 150.

Tom Smerdel, *Roman o Giacomu Leopardiju*, *Svesci – KS* 2/1968, str. 91.

Encyclopaedia moderna, *Svesci – KS*, 2/1968, str. 92–93.

Ekumenski incident. Odgovor dr. J. Turčinovića u vezi s beogradskim reprintiranjem Novakova »Magnum crimen«, *Kana*, 5/1986, str. 12.

d) PRIJEVODI

Ivan XXIII, *Mater et magistra* (prijevod, uvod i komentar), Pazin 1963 (ciklostilom).

Ivan XXIII, *Pacem in terris* (prijevod i pogovor), Zagreb 1964.

Pokora (prijevod enciklike Ivana XXIII »Činiti pokoru« s predgovorom hrvatskom izdanju), Pazin 1964, 36 str. (ciklostilom)

J. Vodopivec, *Ekumenizam je ipak počeo*, izd. Kršćanska sadašnjost, *Znakovi i gibanja* 3, Zagreb 1968, 86 str.

Dekret o ekumenizmu, u Drugi vatikanski sabor, *Dokumenti* 1, Zagreb (KS) 1970, str. 205–236.

e) PUBLICISTIKA

Vidici (o potrebi zrelije vjerske literature), *Služba Božja*, II(1962)2, str. 81–82.

Pet svezaka »Hrane duhovne ovčic kršćanskih« Štefana Zagrepca, *Svesci – KS*, 2/1967, str. 61–62.

Sedamstopeneseta godišnjica dominikanaca, Svesci – KS, 2/1967, str. 87.

Oklijevanja i putovi vjere (uz godinu vjere), Duh zajedništva, List župe sv. Mihaela, Zagreb-Dubrava, I (1967)3, str. 8–9.

Narodni jezik u liturgiji, Svesci KS, 6/1967, str. 41.

Pet predgovora bez pogovora, Svesci – KS, 4–5/1967, str. 41–43.

Tajne smijeha majke Bare, Glas Koncila, 6/1967, str. 7–8.

Nema mira za majku Baru, Glas Koncila, 7/1967, str. 9–10.

Enciklika »O razvitku naroda« pred okruglim stolom Glasa Koncila: Kako da se angažiramo a da se ne poreknemo? (uz sudjelovanje J. Turčinovića), Glas Koncila, 9/1967, str. 1, 3 i 5; 10/1967, str. 3.

U čemu je novost i u čemu je opasnost »nove teologije«? (okrugli stol Glasa Koncila uz sudjelovanje J. Turčinovića), Glas Koncila, 9/1969, str. 3–4; 10/1969, str. 3–4.

Crkva nije poslana da sebe očuva nego da spasi svijet (okrugli stol Glasa Koncila uz sudjelovanje J. Turčinovića), Glas Koncila, 21/1970, str. 1, 3–5: Je li zlo što se zlo događa ili što se o zlu piše? Glas Koncila, 22/1970, str. 3–6: Svećenik za svoje vrijeme.

Okrugli stol nije vlast: Kažemo nešto zato da bi svi mogli reći (okrugli stol Glasa Koncila uz sudjelovanje J. Turčinovića), Glas Koncila, 23/1970, str. 5–7.

Je li Crkva kvasac ili kalup? (Predavanje i razgovor dr. J. Turčinovića sa svećenicima sisačkog kraja, 27. X 1971), Glas Koncila, 24/1971, str. 7.

Kome Crkva još treba? Ladonja, br. 7/1972, str. 28 a, b, c.

Kako biti kršćanin? Kana, 8/1973, str. 8–9.

Odjeci na iznenadnu vijest, Kana, kolovoz 1978, izvanredni broj (Papi Pavlu VI u oproštaj), str. 6.

Vjera kao odnos s Bogom (sažetak predavanja na javnoj tribini u Varaždinu), Radost i nada, informativni bilten župa građana Varaždina, Varaždin 1979, str. 10–11.

Mitronosac težačkog srca, razgovor za »okruglim stolom« uz 100. obljetnicu smrti istarskog preporoditelja i biskupa Jurja Dobrile (uz sudjelovanje P. Strčića, D. Šepića, J. Bratulića, A. Starića i J. Turčinovića), Vjesnik – Sedam dana, br. 221/1982, str. 11–12.

Ekumenska dimenzija štovanja svete braće Ćirila i Metoda na Istoku i na Zapadu, Glas Koncila, 27/1985, str. 3.

Oni nadilaze podjele. Uz 1100. obljetnicu smrti sv. Metoda, Kana, 6/1985, str. 8–12 i 50.

Sveta braća Ćiril i Metod, apostoli Boga čovjekoljupca (propovijed uz pazinsku proslavu 11000. obljetnice smrti sv. Metoda), Ladonja, br. 7/1985, str. 1, 3 i 9.

Istarski svećenik jučer i danas, Ladonja, br. 7/1986, str. 1–2.

Krivotvorina Koncila, Kana, 7–8/1986, str. 21.

f) RUKOPISI

Kratki osvrt na kritiku jedne filozofije (marksizam), Zagreb 1958, 40 str.

Problemi i razvoj književnog jezika i pravopisa u Hrvata u 19. stoljeću, Zagreb 1960, 28 str.

Bilješke uz A. Bačića (-1758) i njegovu »Istinu katoličansku«, Zagreb 1965, 21 str.

Mulihovo autorstvo »Zrcala pravednog«, Zagreb 1965, 18 str.

Teologija Antuna Vramca (1538–1587): habilitacioni rad pri katedri dogmatske teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb 1970, 195 str.

Kontroverzija u Hrvatskoj (prikupljeni materijal i prva redakcija teksta) Zagreb?

g) RAZGOVORI – INTERVIEWI

Sudjelovanje u raspravi o hrvatskom katolicizmu u marksističkom društveno-političkom kontekstu zajedno s V. Bajsićem, I. Stipičićem i Ž. Kusićem, Tavola rotonda, Zagabria, novembre 1967, u časopisu Quarto mondo, 1/1968, str. 27–37.

Bez informacije nema ni straha ni slobode (Okrugli stol »Glasa Koncila« uz sudjelovanje dr. J. Turčinovića), Glas Koncila, 1/1971, str. 5–6.

Zahvaća li Crkva život ili čuva neka dobra? (Interview I. Kantocija i I. Miklenića s J. Turčinovićem, B. Dudom i M. Horvatom) Spectrum, 9–10/1976, str. 51–61.

Teolozi i samoupravljanje, razgovor s novinarkom Jelenom Lovrić, Start 242, od 3. do 17. V. 1978, str. 31–33.

»Kršćanska sadašnjost« – danas, razgovor s Ivom Smoljanom, novinarom Časopisa Matice iseljenika Hrvatske, Matica, 1/1984, str. 6–7.

Uz Metodov jubilej, razgovor novinara Ive Smoljana s prof. Josipom Turčinovićem, Matica, 7–8/1985, str. 6–7.

Unijatstvo, jugoslavenstvo i ekumenizam (razgovor s dr. J. Turčinovićem), Kana, 4/1986, str. 11–14.

Kod telefona: dr. Josip Turčinović, Kana, 9/1987, str. 10.

Borba za osjećaj dostojanstva (Interview dr. J. Turčinovića s O. Damianom Byrneom, generalom dominikanaca), Kana, 5/1988, str. 4.

Il fermento delle Chiese dell'Est visto da un sacerdote dell'Ovest (razgovor Paole Dal Toso s dr. Turčinovićem prigodom predstavljanja knjige »Tra Bosforo e Danubio« Don Francesca Strazzari, 20. veljača 1989), La voce dei Berici, Domenica 5 marzo 1989, str. 34.

La Chiesa in Jugoslavia? »Un'autentica esplosione«. Molte e contrastanti le valutazioni sull'occidente, Il giornale di Vicenza, Cronaca, febbraio 1989. (Interview A. Toniola s dr. Turčinovićem)

h) SCENOGRAFSKI PRILOZI

Katolička crkva u Hrvata (scenarij za film snimljen 1971. uz održavanje mariološkog i marijanskog kongresa u Zagrebu i Mariji Bistrici), Zagreb 1971 (uz hrvatsku napravljene su također engleska, francuska i njemačka verzija).

Vječni smo tvoji putnici (građa za filmsku rapsodiju o *Bogorodici u kulturi i životu Hrvata* prigodom mariološkog i marijanskog kongresa u Zaragozi 1979), Zagreb 1979.

Skazanje »Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata« (*Spomen na nacionalni euharistijski kongres u Mariji Bistrici 1984*), Zagreb (KS) 1984, 44 str.

Prilog I.

IVAN STOJKOVIĆ U SLUŽBI ZAJEDNIŠTVA CRKVE*

1. Ivan Stojković (1390/95–1443) je svakako izuzetan svjedok i akter u onim burnim previranjima na izmaku srednjega vijeka koja su bitno kao u korijenu uvjetovala budući tijek evropske, a indirektno i svjetske povijesti. Izuzetnost njegovoj pojavi daje činjenica što je on osoba koja misleno i iskustveno povezuje reformske napore u jednom kritičnom trenutku kršćanstva (zapadni raskol) na reformskim koncilima od Konstanze (1414–1418), preko Pavije-Siene (1423–1424) do Bazela (od 1431. do 1443). Suvremenici su o njemu zapisali da je doslovce živio za Koncil: »portat concilium in corpore suo« (nosi koncil u svom tijelu). U svojstvu delegata Sorbonne a zatim kao prokurator dominikanskog reda i tajnik Baselskog koncila bio je u stvari održavanja koncila i u važnim poslanstvima: kod pape Martina V, cara Sigismunda i njemačkih staleža, kod bizantskog cara Ivana VIII Paleologa i patrijarha Josipa II. Dakle riječ je o čovjeku koji se aktivno nalazio na bilu događaja svega tadašnjega svijeta i koji je, što je osobito važno, o svemu tome ostavio bogato i sustavno pisano svjedočanstvo. Stoga promatrajući ovaj lik ulazimo u suštinske dileme Evrope pred njezino zakoračenje u novi vijek.

2. Iako se spomen na njega bio sačuvao kroz sva kasnija stoljeća, njegova su djela, budući da je bio koncilijarist pa i kardinal posljednjega protupape u povijesti kršćanstva Feliksa V, a kasnije su povijest pisali pobjednici, glavna njegova djela ostajala su u rukopisima. Tako se njegovo pravo značenje počelo otkrivati tek nedavno. Na njega je prvi značajniju pozornost svratio G. Thils jednim člankom o Stojkovićevoj ekleziologiji 1940. godine.¹ Zatim se istraživanjem njegova života, njegovih djela i posebno jednim vidom njegove nauke o Crkvi (*de cognoscibilitate Ecclesiae*) pozabavio 1958. B. Duda.² Istodobno je faktografiju o njemu

* Ovo je izvorni hrvatski i dosad neobjavljeni tekst predavanja J. Turčinovića na 89. *njemačkom katoličkom danu* (Aachen, 10–14. rujna 1986). Glavni urednik CCP dopunio je kritički aparat referencijama bibliografskog karaktera. Njemačka verzija teksta objavljena je u *Dein Reich komme. 89. Deutscher Katholikentag vom 10. bis 14. September 1986. in Aachen. Dokumentation, Teil II*, Paderborn 1987, str. 1453–1465.

1 G. THILS, *Le »Tractatus de Ecclesia« de Jean de Raguse*, *Angelicum*, 17/1940, str. 219–244.

2 B. DUDA, *Joannis Stojković de Ragusio O.P. (1443). Doctrina de cognoscibilitate Ecclesiae*, *Studia Antoniana* 9, Roma 1958.

produbljavao uporni proučavatelj A. Krchnak (1960), posebno što se tiče njegove biografije i njegove književne ostavštine.³ O njegovu doprinosu ekleziologiji XV stoljeća piše i J. Kubalik (1967).⁴ Njegovom ulogom u sazivanju i održavanju sinode u Paviji-Sieni, posebno se bavio W. Brandmüller u svom djelu *Das Konzil von Pavia-Siena 1423–1424* te ujedno objavio (1968–1974) Stojkovićeve govore na tom Koncilu.⁵ Y. Congar mu 1970. daje odgovarajuće mjesto u razvitku sveukupne zapadne ekleziologije od sv. Augustina do modernog vremena.⁶ W. Krämer se 1980. bavi njegovim bazelskim razdobljem u nezaobilaznoj studiji *Konsensus und Rezeption – Verfassungsprinzipien der Kirche in Basler Konziliarismus*.⁷ Njegovom carigradskom misijom bave se André Tuillier i Joseph Gill.⁸ Istodobno je V. Laurent izdao ključni bizantski izvor za upoznavanje te misije: *Les »Mémoires« de Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438–1439)*,⁹ a S. Krsić 1972. i 1977. objavljuje najvažnije dubrovačke izvore za njegov život i djelo.¹⁰

Novi pomak u njegovu upoznavanju jest svakako i zagrebačka editio princeps njegova *Tractatus de Ecclesia* (1983), kojega W. Krämer naziva »der erste dogmatische Kirchentraktat in der Geschichte der Theologie«, i s tim povezan međunarodni simpozij o njegovoj misli i njegovu djelu iste godine u Dubrovniku, kojega radove objavljujemo u Zagrebu ovih dana.¹¹ Ukratko druga polovica ovoga stoljeća pokazala je vrlo velik interes za ovaj lik i došla konačno do sigurnih okvirnih spoznaja o njegovoj povijesnoj ulozi.¹²

3. Ivan Stojković se rodio u Dubrovniku (Ragusio, quae est civitas in Carvattia) između 1390. i 1395. godine u siromašnoj obitelji pučana. To nije beznačajno za kasniji njegov život. Dubrovnik je naime od ranoga srednjeg vijeka pa sve do Napoleona (1808) bio politički čvrsto organizirana bogata i stabilna samostalna trgovačka republika na razmeđu između pravoslavnog i islamskog Istoka te Latinskog Zapada. Održala se zahvaljujući vještom diplomatskom balansiranju među

3 A. KRCHNAK, *De vita et operibus Joannis de Ragusio*, Roma 1960.

4 J. KUBALIK, *Jean de Raguse. Son importance pour l'ecclésiologie du XVe siècle*, *Revue des sciences religieuses*, XLI (1967)2, str. 150–167.

5 W. BRANDMÜLLER, *Das Konzil von Pavia-Siena 1423–1424*, vol. I–II, Münster 1968–1974.

6 Y. CONGAR, *L'Eglise de Saint Augustin à l'époque moderne*, Paris 1970, str. 328–330.

7 Izd. *Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters*, Neue Folge, Band 19, Münster 1980.

8 A. TUILIER, *La mission à Byzance de Jean de Raguse, docteur de Sorbonne, et le rôle des Grecs dans la solution de la crise conciliaire*, *Bulletin philologique et historique (jusqu'à 1610) du Comité des Travaux historiques et scientifiques*, Année 1979, str. 137–152; ISTI, *Dubrovanin Ivan Stojković i Pariško sveučilište*, *Zbornik »Misao i djelo Ivana Stojkovića«*, ACC 20, Zagreb (KS) 1986, str. 133–140; ISTI, *Hrvati i pariška intelektualna sredina u 14. i 15. stoljeću*, *Croatica christiana periodica*, X(1986)17, str. 83–89; J. GILL, *Histoire des conciles oecuméniques: Constance et Bâle-Florence*, Paris 1965.

9 V. LAURENT, *Les »Mémoires« du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Siropoulos sur le Concile de Florence*, Paris (CNRS) 1971.

10 S. KRASIĆ, *Congregatio Ragusina O.P. (1487–1550)*, Roma 1972, str. 131–135 i 154–160; S. CERVA, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II–III, Zagreb 1977, str. 246–272 (tekst o Stojkoviću je od Cerve, a izdanje Cervina rukopisa priredio je S. Krsić).

11 *Misao i djelo Ivana Stojkovića*, *Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku 26–28. svibnja 1983*, ACC 20, Zagreb 1986, 403 str. s ilustracijama i indeksom osobnih i zemljopisnih imena.

12 Usp. A. TUILIER, *La mission de Jean de Raguse*, str. 137–152; I. TOMLJENVIĆ, *Dubrovanin Ivan Stojković*, *Croatica christiana periodica*, VI (1982)9, str. 1–12; F. ŠA-NJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb 1988, str. 181–185 i 380–383.

nepomirljivim velesilama tadašnjega svijeta. Kao takva pružala je vjekovima svoje posredničke i uhodničke usluge također Svetoj Stolici. Tu je Stojković stupio u dominikanski red. Republika mu je zbog nadarenosti dala prvu stipendiju – 40 dukata za studij na sveučilištu u Padovi. Tu je 1417. postigao bakalaurat teologije. Izgleda da je iste godine kratko bio i na saboru u Kostanzu (1414–1418) pri završetku njegovih zasjedanja. Tu je sreo slavnog pariškog magistra Jeana Gersona, koji je na njega ostavio dubok dojam. Tu je ujedno bio predstavljen i caru Sigismundu, koji mu je podijelio naslov »carskog propovjednika i kapelana«. Čini se da ga je u tako naglu usponu podupirao njegov general Firentinac Leonardo Dati. Podsjetimo se da je to godina kad je konačno u Crkvi dokrajčen tridesetgodišnji zapadni papinski raskol; kad se našlo rješenje za povlačenje dosadašnjih triju spornih papa Aleksandra V, Benedikta XIII, i Ivana XXIII, a izabran je i općeprihvaćen samo jedan novi papa Martin V (u Konstanzi 11. 11. 1417). Isti general iste godine šalje Stojkovića u Pariz na Sorbonnu »ad legendum sententias«. Ne zaboravimo da se ova univerza još uvijek smatra »alma mater et magistra omnium universitatum«, dionicom u učiteljskoj službi Crkve zbog posebnih privilegija Rimske Stolice i svojih učiteljskih usluga cijeloj Crkvi, iako će upravo sada (1420) pad Pariza pod englesko gospodstvo u stogodišnjem ratu između Francuske i Engleske značiti udarac od kojega se Sorbonna više neće oporaviti. U takvu trenutku Stojković postiže stupanj magistra i doktora svete teologije. Iste godine izbili su u Češkoj husitski ratovi. Među njegovim učenicima u Parizu bili su i poznati kasniji papisti Henrik Kalteisen i Johannes de Turrecremata (Torquemada). Stojković je odmah zauzeo značajno mjesto među tamošnjim profesorima. Univerza ga 1422. šalje kao svog legata caru Sigismundu i papi Martinu V da na temelju dekreta »Frequens« iz Konstanze izbori pravovremeno sazivanje novoga Koncila. Otada Stojković živi takoreći isključivo za koncil, obnovu i jedinstvo Crkve.

4. Krajem 1422. drži pred papom vatreni govor »Ini consilium, coge concilium« – daj savjet, iznudi sabor. Teško je reći da li je on najzaslužniji za saziv sabora u Paviji i Sieni. Ciljevi toga skupa bili su reforma, suzbijanje husitske hereze i pripremanje unije s Grcima. Stojković 23. 4. 1423. održava u tom smislu veliki inaguralni govor »Fiet unum ovile et unus pastor« – jedno stado i jedan pastir. Međutim zbog ratova i antagonističkih obračuna među nacijama tu se ništa nije dalo postići. Zato je Stojković inzistirao da papa ne promatra nevoljko sabor sa strane nego neka osobno dođe na sinodu. Jer papa je otac i glava ne samo Crkve, nego i kršćanstva; on je najviši svećenik, utirač putova (pontifex); njemu pripada dostojanstvo, autoritet, sud, i vlast kao Petru; on je po pomazanju kao Krist; njemu su kao Kristovu namjesniku dana prava obiju vlasti, na nebu i na zemlji; nema vlasti na svijetu koja bi se mogla usporediti s vlašću Kristova namjesnika; zato je nužno da mu svi budu pokorni kao Isusu Kristu. Stojković je uvjeravao papu da njegovo univerzalno prihvaćanje ovisi o autoritetu koncila; ako se Koncil uspješno održi, njegovo prijestolje bit će učvršćeno. Papa je međutim bio zaokupljen obranom Crkvene Države. Zato Stojković još jednom nastupa gotovo agresivno u prilog Koncila govorom Reformabit corpus humilitatis nostrae – obnovit će tijelo naše slabosti. No Martin V je 7. ožujka 1424. jednostavno raspustio koncil.

Iz tih dugih govora jasno su vidljivi Stojkovićeve reformski ciljevi. Pod svaku je cijenu želio unaprijediti ujedinjenje nacija i provesti Crkvenu reformu, pa i pod cijenu da propadnu Rim i Crkvena Država. Stojković je pokazao da je sabor u Konstanzi doduše odstranio papinsku shizmu, koja je naskroz bila podvojila kršćanski svijet, osudio Husa i njegovu herezu, ali je odgodio ono najvažnije i

najteže: cilj svih ostalih reformskih pothvata, a to je uspostavljanje jedinstva koje se sastoji u bezbrižnom miru, sigurnosti i slozi corpora christianorum. U tom kontekstu upozorava da je taj corpus sada iznutra razdijeljen ne samo herezama nego i bezbrojnim ratovima što ih kršćanski knezovi zameću jedni protiv drugih. Zato i biva sve uži opseg kršćanstva: komadaju ga izvana Turci s istoka, Arapi sa zapada, Saraceni s juga, Tatari sa sjevera: »Consumitur namque cotidie circumferentia christianitatis« – danomice se gubi područje kršćanstva. U povijesnom osvrtu na uzroke zapadnog raskola Stojković dokazuje da i jedinstvo i podvojenost počinju od glave Crkve, pape. Zato je nužna reforma da se ukine sadašnja kriza koja u sebi nosi klicu trajnog rascjepa. Tih godina je u zapadnoj Evropi doista bio započeo a 1450-ih će se završiti rascjep nekadašnjeg corpora christianorum u čvrsto zatvorene teritorije, kneževine, gradove-države i antagonističke nacije. Tomu je bila jedina protuteža univerzalno kršćanstvo. Međutim da ono povede akciju za svoje očuvanje i ponovni procvat neophodan mu je adekvatan instrument – a taj može biti po Stojkoviću samo univerzalni koncil kao još jedina moguća zajednička tribina s pravom na slobodnu debatu i odlučivanje radi obnove Crkve i društva. On u taj mah nije još nudio neki nauk o Crkvi koji bi pretendirao na nadvremensku vrijednost, nije to još bila ni teologija u strogom smislu riječi, nego radije vapaj da se omogući da papa, koncil i Sorbonna ponovno efikasno zaigraju svoje prijašnje uloge u kršćanstvu za opće dobro. Crkva i kršćanstvo bili su za njega duhovno kraljevstvo pod jednom glavom, koja je ujedno i kralj i svećenik, i u tom smislu jedini »verum et integrum corpus politicum« – jedino pravo i potpuno političko tijelo. Nacionalna tijela su u njemu samo dijelovi-partes. Sada ili nikada više mogao bi nastati na koncilu nadnacionalni sporazum. Taj bi, razumije se, obvezivao i papu. Te želje su se u taj mah slomile bitno o centralistički a široko razgranat sustav prihoda i poreza Rimske Crkve s jedne strane i suprotnim interesima nacija s druge strane. Papa Martin V i njegovi nasljednici su bili uvjereni da će sigurnije zaštititi svoj status oslonom na nezavisnu svoju državu negoli na Koncil. Papa je želio pokoran koncil, a Stojković makar i buntovan samo da bude reforman. Nužna reforma se raspala u male potočiće bez univerzalnog zahvata »in capite et in membris«. Jedini stvaran zaključak te sinode bio je da se u smislu dekreta »Frequens« idući sabor održi za sedam godina u Baselu.

5. Stojković nakon toga kratko posjećuje svoj rodni Dubrovnik. Predlaže Republici da osnuje univerzu i nudi se za učitelja Svetog Pisma gdje će predavati »modo vulgari vel modo litterali«. ¹³ Prijedlog nije prihvaćen. Odlazi za profesora u Bolognu gdje ostaje do 1429. kad ga je general reda Bartholomé Texier imenovao prokuratorom reda u Rimskoj kuriji. Dužnost prokuratora jest da bude veza između Reda i Kurije. Kao takav imao je Stojković stalan pristup na papin dvor i papi. A već su se vršile pripreme za saziv novog koncila. U tom poslu, kao predstavnik Sorbonne, ponovno odlazi caru Sigismundu sa zadatkom da se zauzme kako bi se odluka iz Siene o novom Koncilu doista provela u djelo. S istim ciljem drži 1430. u apostolskoj palači u Rimu programatski govor »Hora est nos a somno surgere« – čas je da se probudimo od sna.

6. Papa Martin V je stvarno zakazao koncil u Baselu za 1431. godinu. Predsjednikom mu je imenovao kardinala Juliana Cesarini s pravom otvaranja, premješta-

13 F. ŠANJEK – I. TOMLJENOVIC, *Dominikanci i razvoj školstva u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, *Croatica christiana periodica*, X(1986)17, str. 56–57, bilj. 20 (izvorni latinski tekst).

nja i raspuštanja koncila. Kao »socium laboris« imenovao mu je Ivana Stojkovića. No papa Martin V. ubrzo umire. Naslijedio ga je u ožujku 1431. novi papa Eugen IV (Gabriele Condolmieri, Venecijanac), »prvi renesansni papa«, kako vele povjesničari. On je isprva želio da se sabor što prije otvori. Kako je kardinal Cesarini u svojstvu papina legata za križarski rat protiv husita bio u Njemačkoj zauzet pripremanjem odlučnog napada, imenovao je Ivana Palomara i Ivana Stojkovića svojim zastupnicima i poslao ih u Basel da pripreme koncil. Stojković je 23. srpnja 1431. svečano otvorio koncil inauguralnim govorom »Venit angelus testamenti quem vos vultis«. Na Stojkovićev prijedlog nije se više radilo po nacijama nego po komisijama. On je izabran u komisiju »de fide« – o vjeri. Otada je njegova sudbina bez ostatka vezana uz burnu povijest toga sabora. Ta se povijest ovdje dakako ne može rekapitulirati. Zato spomenimo samo ključne momente koji se izravno tiču Stojkovića. Koncil je imao – znamo – velike ciljeve: iskorijeniti hereze (husiti i bosanska hereza – krstjani),¹⁴ postići uniju s Grcima, temeljito reformirati Crkvu, što je značilo: vratiti se starim kanonima, ponovno uspostaviti status generalis ecclesiae, ukinuti abususe glave i udova, pri tome ne ugroziti uobičajeno i tako ponovno postići jedinstvo kršćanskoga svijeta u sigurnom poretku. No upravo Stojkovićeva sudbina i njegovi spisi dokazuju kako je to strahovito teško išlo. Prva mu je briga bila uopće skupiti dovoljno reprezentativan skup iz svih nacija iako su na sabor pored prelata, kardinala, biskupa, redovničkih poglavara, predstavnika sveučilišta i knezova bili pripušteni sada i niži klerici i laici. U tu svrhu je neumorno pisao i putovao. No najteži udarci koncilu počeli su uskoro dolaziti sa strane novog pape. On je već koncem 1431 (29. 12) objavio bulu kojom raspušta sabor u Baselu i prenosi ga u Bolognu na teritorij svoje države. U veljači (1. 2.) 1432. uslijedila je druga bula o raspuštanju. Ona je izazvala pravi kaos u Baselu. Kardinal Cesarini je odmah podnio ostavku i ponovno prihvatio predsjedništvo tek u rujnu iste godine (9. 9.). Stojković je kao generalni tajnik koncila bio među onima koji su se najenergičnije suprotstavljali papinim postupcima. Kao protuudar papi sabor je svečano obnovio dekrete iz Konstanze po kojima je papa dužan poštivati saborske odluke. Od tog vremena će napetosti između Sabora i pape, uz kraće predahe, samo rasti. Usporedo će rasti i Stojkovićeva oporba.

S druge strane marljivo pripremana križarska vojna protiv čeških husita doživjela je strahovit poraz kod Domašlica (Taus) 14. 8. 1431. Saboru je međutim bilo bitno doći na kraj s husitima. Sada mu nije preostalo drugo nego pregovarati s njima da dođu na Sabor. Nakon drugih pregovora neočekivano je prihvaćeno da se s njima saborski rasprave sve četiri točke koje su oni zahtijevali:

1. svakome je slobodno propovijedati riječ Božju,
2. svim kršćanima koji to žele neka se podjeljuje pričest pod obje prilike,
3. neka se zabrani klericima posjedovati vremenita dobra,
4. neka civilna vlast kazni svaki javni smrtni grijeh.

14 Usp. F. ŠANJEK, *Heterodoksko kršćanstvo u našim krajevima u Kapistranovo doba*, *Croatica christiana periodica*, XI(1987)19, str. 85–87. Zanimljiva je Stojkovićeva ideja o postanku i podrijetlu srednjovjekovne hereze u Hrvatskoj i u Bosni: »Manicheus siquidem in Alexandria parva ignis scintilla fuit, et quia non statim fuit extincta, in tantum ignem crevit, ut pene totam ecclesiam periclitaverit, et tam longe lateque se difudit, ut etiam usque ad hec nostra tempora duret, ut patet in regno Croacie seu Bosne et plerisque aliis partibus christianitatis« (F. ŠANJEK, *ibid.*, str. 86, bilj. 11).

A među uvjetima za slobodnu raspravu s njima najteži je bio sedmi koji je predviđao da će se u raspravi o sve četiri gornje točke »kao najjistinskiji i nepristran sudac« dopustiti »Božji zakon, Kristova praksa, praksa apostola i prvotne Crkve« (lex divina, praxis Christi, apostolica et Ecclesiae primitivae... pro veracissimo et indifferenti iudice in hoc Basileensi Concilio admittentur). Stojkoviću je 1433. palo u zadatak da obrani crkveni nauk i praksu u vezi s euharistijom. Prvi je sa strane Čeha govorio deset dana Jan Rokycana, Stojković mu je odgovarao osam dana. Uslijedile su Rokycanine replike i Stojkovićeve kontrareplike. Rasprava je bila žestoka. Česi su govorili »Ovaj nas čovjek, iako naš zemljak, vrijeđa, tvrdeći da smo heretici«. »Upravo zato – govorio je Stojković – jer sam iz iste zemlje kao i vi i govorimo isti jezik, vatreno želim da ispovijedamo istu vjeru u krilu iste Crkve«. U toj diskusiji Stojković je shvatio da se diskusija s husitima zapravo svodi na poimanje predodređenja i Svetog pisma, a jedno i drugo da se u konačnici svodi na poimanje autoriteta Crkve. Otud njegova sistematska razrada ekleziologije. Kod toga nije pošao od aktualnog pravnog oblika Crkve, nego od njezine teološke srži u augustinovskom predgrurovskom smislu, gdje je kao ključno došlo na vidjelo da su Krist i vjera u njega temelji-nosači svake Kristove i kršćanske zajednice, a iz toga onda slijedi ne manje obavezan, ali drugotni konstitutivni element Crkve, to jest Petrova služba i pravna vlast. Jedino ta Crkva kao cjelina ima autoritet na kanonom Svetoga pisma i uživa nezabludivost u njegovu tumačenju. Što se pak pričesti pod obje prilike tiče nastojao je spor razriješiti suptilnim razlučivanjem između materijalne, sakramentalne i duhovne pričesti dokazujući da je za spasenje nužna duhovna dok su obje prilike važne samo u redu označavanja (in ordine significandi). U svakom slučaju Stojkovićeve su se distinkcije pokazale dovoljnim za buduće Praške pregovore s husitima koji su konačno doveli i do dogovora 1436. na zemaljskom saboru u Iklavu u prisustvu cara. Baselski sabor ih je ratificirao. Međutim Kurija ih nije prihvatila. Godine 1462. bili su dokinuti. U vrijeme dok su trajale rasprave s husitima Stojković je predlagao saboru da se pozovu i predstavnici tzv. »bosanske crkve« kako bi se suzbila i ta stara maniheistička hereza. U ime koncila piše Dubrovačkoj Republici da poradi kod kralja Tvrtka II Tvrtkovića, Sandalja Hranića i Radoslava Pavlovića, knezova humskih, da dođu na Koncil. Republika 5. 10. 1433. odgovara da »Bošnjaci« neće doći – kako vele – zbog čestih upada Turaka.¹⁵

7. Već pedesetak godina trajali su u kršćanskom svijetu naponi da dođe do sjedinjenja s Istočnom Crkvom odnosno s Grcima, kako se običavalo govoriti. Otkako su Turci u drugoj polovici XIV st. zauzeli balkansko zaleđe i Carigrad postao otok u turskom moru, pitanje sjedinjenja je postalo i eminentno političko pitanje. Forsirali su ga bizantski carevi znajući da je to preduvjet organizirane vojne pomoći Zapada. I u Baselu je to pitanje bilo stalno prisutno. Carigrad se odazvao bazelskom pozivu i uputio svoje predstavnike. Stojković im je izašao u susret dva dana hoda i svečano ih uveo u grad. S njima je dogovoren koncil sjedinjenja negdje na Zapadu nakon što je papa Eugen IV. odustao da se održi u Carigradu. O tome je sačinjen koncilski dokument »Sicut pia Mater«. Koncil je izabrao u svibnju 1435. Ivana Stojkovića, Simona Frerona i Henrika Mangera kao svoje poslanike koji će poći u Carigrad pripremiti dolazak Grka. U Carigradu je doskora ostao sam: Simon Freron je umro od kuge a Manger se vratio u Basel da

15 F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, ACC 6, Zagreb (KS) 1975, str. 94; ISTI, *Heterodoksko kršćanstvo*, str. 85, bilj. 10 (izvorni tekst).

ishodi potvrdu carigradskih ispravaka i dodatnih utanačenja, i nije se vraćao. O svom dvogodišnjem boravku u Carigradu Stojković je ostavio golemu dokumentaciju, dnevnik, mnoštvo pisama i izvještaja. Nakon mnogih napora postigao je velik utjecaj na cara Ivana VIII Paleologa a osobito na starca patrijarha Josipa II koji je bio »Bulgarus natione et de lingua mea, multumque mihi afficitur«. ¹⁶ Dva su faktora bitno otežavala Stojkovićevu misiju. Prvi: načelni otpor samoj ideji sjedinjenja kod značajnih krugova bizantske Crkve. To je uspio slomiti pomoću cara koji je forsirao sjedinjenje. Preko njega je uspio osigurati i sudjelovanje predstavnika ostala tri istočna patrijarhata: Aleksandrije, Antiohije i Jeruzalema. Po Stojkovićevu nagovoru car je uputio poziv i srpskom despotu Đurđu Brankoviću, ali je ovaj odgovorio negativno. ¹⁷ Bizantinci su znali za sve rascjepe, svađe i napetosti na Zapadu. Ta je činjenica duboko zadirala uopće u njihovo shvaćanje koncila. Ekumenski koncil prema bizantskoj tradiciji pretpostavlja suglasnost cara, pape, ekumenskog patrijarha i istočnih patrijarhi. Zato su Stojkoviću ponavljali: »Vi morate nastojati da papa osobno dođe na koncil ... sjedinite se s njim u istom osjećaju, jer ako vi stalno međusobno imate raspre i sukobe, ni car ni naši neće poći tamo«. Srž toga problema najzornije predočuje jedan Stojkovićev razgovor s patrijarhom kako ga reproducira Syropoulos. Taj mu je rekao: »Ako papa dođe na koncil, doći ću i ja«. Stojković: »Mi želimo imati sa sobom tamo Tvoju Visoku Svetost i napraviti ćemo najveći slučaj od tvog dolaska. Što se pape tiče, on je za nas i mi smo za njega.« »Kako ste za njega – odgovorio je patrijarh – kad ja dobro znam da on neće doći na koncil?« Stojković: »Neka tvoja Svetost samo dođe bez brige; mi ćemo, ako bude nužno, imati jednog papu na koncilu«. Patrijarh uskoči: »Evo, još ljepše! Zbog mene vi ćete imati jednog papu, sadašnjega ili nekoga drugoga! Pod takvim okolnostima ja neću poći«. Odgovoreno mu je: »Mi jamčimo tvojoj Visokoj Svetosti da će papa osobno i bez zapreke doći na koncil«. Patrijarh je konačno na tu riječ dao svoj pristanak. Grci su od početka bili izravno informirani o svemu što se događa na Zapadu, jer je pored bazelskog poslanstva od prvoga dana i papa Eugen IV imao svoga čovjeka u Carigradu, Crhistopha Garatonija, sa zadatkom da nagovori Grke da dođu na papin Koncil negdje u Italiji, a ne na Rajni ili u Avignonu kako su predlagali Bazelci. Zapadni poslanici nisu međusobno komunicirali a Grci su odvojeno pregovarali i s jednom i drugom zapadnom stranom. Epilog je bio dramatičan. Stojković je uzalud dugo preko ugovorenog roka čekao vijesti i brodovlje iz Basela. On ništa nije znao o rascjepu koncila ni o burnoj 25. sjednici kad se koncilska papi vjerna manjina odvojila i na prijevaru uspjela pečatiti svoj dekret o prijenosu koncila u Italiju. U rujnu 1437. je papin legat Garotoni došao u Carigrad s brodovljem za prijevoz Grka. On se s pratiocima predstavio kao delegacija pape i koncila zajedno pošto su se navodno tako obje strane sporazumjele, što je Stojkovića obradovalo. Prema dokumentima je i Stojković bio predviđen u novoj delegaciji. Na njegovu sumnju da je akreditivne i utanačenja s grčkim poslanstvom ratificirao samo papa a ne i Koncil odgovorili su mu da je to zbog brzine. Pojavilo se i drugo papino poslan-

16 F. ŠANJEK, *Les idées oecuméniques et les peuples balkaniques dans les écrits de Jean Stojković de Raguse*, Zbornik radova »Meždunaroden simpozium: 1100 godina ot blaženata končina na sv. Metodii« Sofija 1985, Sofija (B'lgarska patrijaršija) 1989, str. 220–222 (prema Siropoulosovim »Mémoires«, izd. V. LAURENT, str. 132–137). Za tekst »Bulgarus natione et de lingua mea« v. E. CECCONI, *Studi storici sul Concilio di Firenze*, Firenze 1896, str. CCVII.

17 V. LAURENT, *Les »Mémoires«*, str. 599.

stvo na čelu s Markusom von Tarantaisom i Nikolausom iz Kuesa s 300 strijelaca za obranu Carigrada. A onda se u listopadu pojavilo pred Carigradom i brodovlje koncilske većine. Stojkoviću je tek sada jasno puknula pred očima prijevara. Dva brodovlja su se spremila na međusobni obračun. Samo careva intervencija je to spriječila. Stojković je pak pobjegao u Peru, jer su ga papini ljudi bili nakanili likvidirati zbog njegova golema utjecaja na cara i patrijarhu. Ali više nije imao nikakvih realnih izgleda na uspjeh. Politički interesi Bizantu, ekleziološka grčka tradicija o koncilima i papina realna politika prevagnuli su nad ponudama Bazela. Pridobivši Grke papa je sada doista mogao reći da ga slijedi sanior pars Ecclesiae. Tako su Grci indirektno odlučili i u trajnom nadmetanju između Bazela i pape u korist pape.

8. Kad se Stojković početkom 1438. vratio u Basel papa je već bio preselio koncil u Ferraru. Od država tom su se saboru pridružile samo Burgundija i Anžuvinci, svi ostali bili su još uz Basel. Na poziv cara Ivana VIII Paleologa Baselskoj većini da se priključe papinu koncilu u Italiji nitko se nije odazvao. Iz toga je postalo očito barem troje:

- a) da više nema autoriteta u kršćanskom svijetu koji može skupiti sve kršćanske knezove. Posljednji put se to dogodilo davne 1202. za vrijeme IV križarske vojne koja – teške li povijesne ironije – nije ni dospjela u Svetu Zemlju nego je pošla osvojiti Carigrad i uspostavila ondje latinsko carstvo!
- b) ako je zapadni raskol nakon avinjonskog sužanjstva značio najdublju ustavnu krizu u kršćanstvu time što više nije bilo pape koji bi bio indubitatus, ona se sada još više produbila jer istodobnim zasijedanjem dvaju koncila više nije bilo ni indubitatum concilium.
- c) I konačno, istodobno trajanje Baselskog koncila nije papi omogućilo da dopusti slobodnu raspravu ni u Ferrari-Firenzi. Tako se dogodilo da su sami Grci ovaj koncil shvatili kao legalan u svom sazivu a prisilnim u odvijanju i zaključku. Takav nije mogao računati na značajnije ni crkvene ni političke plodove. Florentinsku uniju Grci su ubrzo opozvali a Carigrad je prepušten sebi 1453. pao u turske ruke.

Iscrpan Stojkovićev *Izvještaj* Baselu o carigradskim događajima izazvao je još veće zaoštavanje frontova. Stojković je u ožujku 1439. zahtijevao obnovu procesa protiv pape Eugena IV. Smatrao je s ostalima da je papa osobno potpomagao propadanje morala, to jest da nije u skladu sa svojim pozivom služio »ad aedificandam Ecclesiam«, i da se jednostranim i prijevarnim raspuštanjem koncila ogriješio o dogmu vrhovne smjerodavne vlasti Koncila kao sveukupne okupljene Crkve kako je bilo proglašeno u dekretima Koncila u Kostanzi. 24. lipnja 1439. Eugen IV je proglašen svrgnutim. Mjesto njega je zatim izabran Feliks V u osobi Amadeusa Savojskoga – posljednjeg antipape u povijesti Crkve. Stojković je već prije bio imenovan biskupom u Ardijchu u Transilvaniji (Siebenburgen). Novi papa ga je 1440. kreirao svojim kardinalom prezbiterom pod naslovom Svetog Siksta. Kod njega je i umro u Lausanni u jesen 1443. ostavivši prije toga golemu biblioteku s rijetkim grčkim, islamskim i latinskim kodeksima dominikancima u Baselu. Tu su biblioteku humanisti obilato konzultirali.¹⁸

18 Usp. A. VERNET, *Les manuscrits grecs de Jean de Raguse (1443)*, Basler Zeitschrift, 61/1961, str. 75–108; G. BEDOUELLE, *Jean de Raguse aux mains des historiens – Ivan Stojković u rukama povjesničara*, Misao i djelo Ivana Stojkovića, str. 141–161.

9. Posljednje godine svoga života posvetio je intenzivno nastavku koncilskih radova u Baselu i redigiranju svojih rukopisa.¹⁹ Tom Koncilu je stalno bilo stalo do toga da bude priznat, ali još je više nastojao oko crkvene reforme; silno se upinjao da se njegove obnoviteljske odredbe provedu u praksi. Tako je ponovno uredio pitanje zaposjedanja crkvenih službi, dokinuo simoniju, pokušao urediti crkveno sudstvo, izbor pape te kreiranje i sastav kardinalskog zbora. U tu svrhu Stojković je zadnje godine života u stalnim diplomatskim misijama: u Frankfurtu, Beču, Češkoj, Nürnbergu, Mainzu itd. Uspio je da su vladari u Mainzer Akzeption prihvatili koncilске obnovne dekrete kao državni zakon. Istodobno je redigirao svoje brojne spise među kojima posebno mjesto zauzimaju njegova opsežna sustavna djela *Tractatus de Ecclesia* i *Tractatus de auctoritate conciliorum et de modo celebrationis eorum*.

10. Nakon izloženoga valja na kraju reći da Stojković nije bio ni realan političar ni teološki teoretičar. On je bitno bio veliki konzervativni prorok. Njegova teologija je sva bila u funkciji trenutka. U tom trenutku on je jasno vidio da se »*Corpus christianorum politicum*«, to jest naslijeđeni velebni kršćanski svijet rastače iznutra i komada izvana. Taj ugroženi svijet je Stojković htio spasiti pod svaku cijenu. U jedinstvu, miru i sigurnosti može ga sačuvati samo reformirana i sređena sveukupna Crkva.

Ta sveukupna Crkva, *Ecclesia ut tota religio christiana ubique locorum*, jest ono što mu je stalno pred očima. Ona je istodobno i pravno strukturirana zajednica vjerovanja gdje su svaki pojedinac i svaka mjesna Crkva kao dio opće Crkve izravno podložni papi odnosno Rimskoj Stolici. Međutim se pokazalo da papa u praksi više nije jamac njezina jedinstva, nego sasvim suprotno. Ali Crkva je uvijek i jedna sveukupnost svih kršćana povezanih u vjeri i milosti Isusa Krista, koji je u tom smislu njezina neposredna glava. I kao takva ona može sebe skupljati i sebe predstavljati. To biva na općim saborima.

Papa može i sam donositi propise. Ali kako formalna vlast više nije dovoljna osnova valjanosti zakona i vjerskih načela to je Crkvi koncil u kriznim trenucima neodmisliv instrumenat jer on u samom svom pojmu sadrži istodobno dva daljnja elementa za sigurnu provedbu zakona, a ti su – kako je izvrsno učio W. Krämer – jednodušnost dogovora i svecrkvena recepcija, ukoliko je na saboru predstavljeno čitavo kršćanstvo sa svim svojim institucijama i službama, uključivši i papu i vladare. Koncil će tako omogućiti i čvrstoga nezavisnoga papu koji će se brinuti za nesmetani rast Crkve. Time će se onda osigurati i provedba svestrane reforme i spasiti velebni *corpus christianorum politicum*.

Ono što sada prijeći takav hod kršćanstva jesu s jedne strane obususi a s druge strane hereze u Crkvi. Za Stojkovića je hereza bila utjelovljena u husitima. Razorna je zato što pojedinca kao pojedinca stavlja sucem svemu: Pismu, Crkvi,

19 *Initium et prosecutio Basileensis Concilii* (izd. F. PALACKY, *Monumenta Conciliorum generalium saeculi decimi quinti*, sv. I, Vindobonae 1857, str. 1–131); *Tractatus quomodo Bohemi reducti sunt ad unitatem Ecclesiae* (izd. F. PALACKY, *ibid.*, sv. I, str. 135–286); *Relatio de missione Constantinopolitana* (Basel, Universitätsbibliothek, Cod. A I 32, fol. 379r–473v); *Oratio de communione sub utraque specie* (izd. J. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, sv. 29, coll. 699–868); *Tractatus de Ecclesia* (izd. F. ŠANJEK – A. KRCHNAK – M. BIŠKUP, *Croatica christiana fontes* 1, Zagreb 1983); *Diarii de itinere Constantinopolim facto* (usp. A. KRCHNAK, *De vita etc.*, str. 53–54); *Tractatus de auctoritate conciliorum et de modo celebrationis eorum* (tekst transkribirao A. Krchnak prema Cod. A IV 17 baselske Universitätsbibliothek).

Koncilu i vladaru. Iz toga može slijediti samo daljnje rasulo. Zato je Stojkoviću bilo stalo, kao uostalom i ostaloj bazelskoj većini, da sačuva sinodalno načelo u Crkvi. U tom smislu su oni u taj trenutak bili istodobno nosioci jedne trajne tradicije u Crkvi i kao koncilijaristi konzervativni reformatori tadašnjih crkvenih struktura. U Stojkovićevim tekstovima nalazimo prve obrise buduće ekleziologije »sabornosti«.

Iz današnje udaljenosti vidimo da je bilo mnogo simpatične naivnosti u tom htijenju. Tadašnji akteri nisu mogli vidjeti koliko se evropsko društvo mijenjalo u svojim korijenima. Novac, pravo na njegovo stjecanje i raspolaganje, počeo je već igrati važniju ulogu od dogme. Pa čak i u sukobu između koncila i pape. Kriza je bila istodobno etička, crkveno-religiozna, društvena i politička. Koncilski reformatori su u biti uzalud pozivali Evropu da radi općeg dobra dadne prednost duhovnim motivima nad vlastitim neposrednim i antagonističkim interesima. Bili su pomalo u situaciji današnjih Ujedinjenih nacija. Što se papâ tiče, oni su se tada i kasnije borili u prvom redu da očuvaju svoj status univerzalne neporecive instance. U tom su se – rekosmo – radije oslanjali na svoju državu negoli na Koncil. Reforma se tako više nije dala provesti. Došla je reformacija.

Prilog II.

CRKVA U ISTRI

[Integralni tekst predavanja J. Turčinovića, održanog u porečkoj bazilici 8. travnja 1978. godine, prigodom proslave »Istarska crkva jedna«. Tekst je dijelom objavljen u Kani, 10/1990, str. 21]

I.

Večeras, 8. travnja godine Gospodnje 1978., istarski prezbiterij održava, evo, pod predsjedanjem mjesnog biskupa svečanu, do sada možda povijesno najznakovitiju javnu svoju sjednicu.

Trenutak je da sebi, uglednim gostima, javnosti i svijetu dozovemo u svijest zamašitost događanja kojemu upravo prisustvujemo.

Simbolična gesta kojom je mons. Michele Cecchini, apostolski pronuncij u Beogradu – izvršitelj bule »Prioribus saeculi« Njegove Svetosti našega gospodina Pape Pavla VI. – uručio taj povijesni dokumenat odsada hrvatskom istarskom Ordinariju, mons. dr. Dragutinu Nežiću, jest gesta kojom je pred nama uvjerljivo progovorila dosljedna i u danim okolnostima hrabra apostolska odluka glave Katoličke Crkve:

»Pošto su određene ove promjene, svi se dijelovi biskupijskih područja, o kojima je riječ, odjednom i konačno tako crkvenopravno spajaju da se među tih crkvenih područja uvijek poklapaju s granicama Talijanske Republike s jedne strane i Jugoslavenske Republike s druge strane, a unutar te Države s međama Slovenije i Hrvatske... Hoćemo da ova Apostolska konstitucija bude čvrsta sada i u buduće, da joj se ne može ništa protivno prepriječiti«.

Ovo odrješito, i jasno razgraničavanje istarski svećenik, baštinik neutrnjive glagoljaške prošlosti, ne može doživljavati drukčije nego sa srsima radosti u duši, silovitim redanjem izdržanih minulih događanja u mislima i smirenijim predanjem budućnosti.

A zaslužio je da mu se dopuste te misli i osjećanja.

Jer su ovu pitomu zemlju Istru (takav joj je položaj) vjekovima samo razgraničavali usprkos njezinu htijenju da bude svoja i jedna, kakva odavna u sebi jest: počevši tamo od rižanske skupštine 804. godine, preko gotovo milenijski dugog istiskivanja hrvatske države s obala Raše pa bolno-lijepog Istarskog razvoda, zatim smjena Mletaka, akvilejskog patrijarhe, Austrije, Napoleonove Ilirije, pa opet Austrije, Versaillesa, Rapalla, Međunarodne komisije za razgraničenje 1946. pa sve do najsvježijeg Osimskog sporazuma, kojim je nakon više od tisuću tristo godina konačno utvrđeno da i ovdje svatko bude svoj na svome, mira radi, čovječnosti, povijesne pravde i boljega budućeg svijeta. Sve su te istarske razvode morale pratiti brojne i prečeste razvodne apostolske bule pomičući stalno crte jurisdikcija, sve do ove što je večeras drhtavo držimo u rukama čuteći joj zato povijesnu težinu: njome časno, kršćanski i apostolski završava doslovce sva dosadašnja povijest podvajane a odavna jezikom, dušom i životom ipak u srži samo jedne Crkve u Istri.

Bula »Prioribus saeculi« jest, dakle, crkvenopravni pečat, amen jednom predugom, mukotrpnom, često opasnom, ali bogatom i u konačnici lijepom povijesnom događanju.

Zato je večeras čitamo s mirom u duši, istodobno kao svoje veliko postignuće i prekretnicu. I tako, nakon što se sav hrvatski narod Istre po prvi put u svojoj povijesti 1945. našao zajedno s maticom zemljom u jednoj državi, danas i sva istarska Crkva u sklopu riječke metropolije ulazi konačno u zajedništvo s Crkvom u Hrvatskoj i Jugoslaviji, ista ona Crkva koja je vjekovima u malome kmetu žed za tim zajedništvom jedina ovdje mogla i znala buditi.

1. A ta je Crkva ponajprije *drevna Crkva*. Njezine početke najbolje svjedoči upravo zdanje u kojem se nalazimo. U ovim se prostorima jednako kršćanski diše tamo od biskupa Eufrazija u ranom VI. stoljeću. Nepuni metar dublje u zemlju tragovi još starije bazilike. Odmah desno oratorij u Mavrovoj kući iz kršćanskih prapočetaka, a između toga u trifori mučenikove kosti. Iste tragove i ritam razvitka nalazimo duž istarske obale u Vrsaru, Puli i drugdje. Kršćanstvo u ovu već romaniziranu ilirsko-keltsku pokrajinu donose od II. stoljeća preko Akvileje rimski carski veterani i morem brojni latinski i grčki trgovci. Umah se oblikuju i prve istarske biskupije: najprije Poreč (III. st.), a od VI. stoljeća još Pula, Novigrad, Kopar i Trst uz more i Pićan dublje u kopnu. Mijenjajući svoje granice, metropolitansku pripadnost i u više navrata svoje stanovništvo – one od mučeničkih vremena istrajavaju kroz čitavu osebujnu istarsku povijest kao okosnica crkvenog života tako reći do danas: prva utrnjuje pićanska biskupija (1788. g.), zatim novigradska (1828.) – obje pripojene tršćanskoj istim aktom kojim papa Lav XII. sjedinjuje koparsku s tršćanskom i pulsku s porečkom biskupijom. Daljnju njihovu povijest izrekla nam je upravo pročitana bula pape Pavla VI. »Prioribus saeculi«.

Biskupi su im bili redom stranci, gotovo bez iznimke Talijani, nekoliko Grka i Njemaca (u Pićnu) i jedva koji naš čovjek. Ponekad – iako noseći biskupski naslov – nisu, prema običajima svog vremena, ni živjeli u svojim biskupijama, ali bili su

trajno i čvrsto ugrađeni u državne tvorbe iz kojih su dolazili, užljebljeni u imovinsko-posjedovne odnose kao i u svemu ostalome katoličkom svijetu; zauzetiji za svoju pastvu tek nakon Tridentskog koncila, a najviše zadnjih stotinjak godina.

No, sve i takvi, ostavili su divnih plodova vjere i kulture. Međutim, svuda oko njihovih sjedišta u talijanskim gradićima, živjela je na čitavom istarskom tlu svoju upornu, tihu i duboku crkvenost kmetška glagoljaška hrvatska Crkva, neprijetno pokrštena još tamo negdje između VI. i IX. stoljeća, u više navrata opasno prorjeđivana uzastopnim kugama i ponovno oživljavana novim doseljenicima s dinarskog zaleđa, posebice nakon provale Turaka u XV. i XVI. stolj. Takva će istarska Crkva trajati sve do najnovijih potresa što su ih u ovome stoljeću izazvali svjetski ratovi i na ovom tlu duboko izmijenili tijek povijesti, kako smo malo prije čuli i kako je svima dobro poznato.

2. Istarska je crkva, vidimo, bitno *granična, rubna Crkva*. Smještena je na poluotoku ravno na izlazu iz najživljeg evropskog prolaza povijesnih seoba naroda – odmah podno puta koji preko Postojne i Akvileje vodi iz Azije, istočne i srednje Evrope u Lombardiju i dalje na zapad – i obrnuto. Tuda je u jedno povijesno doba sa Zapada, preko Akvileje, Istra najprije romanizirana i kristijanizirana, a u drugom smjeru ubrzo zatim definitivno slavenizirana. Bizantska prisutnost, koja nas motri s ovih blještavih mozaika, bila je ipak samo prolazna, iako je u kulturi ovoga tla ostavila dubokih tragova.

No, trajno su se ovdje dodirnula dva svijeta, dva kulturna kruga: slavenski i romanski – zajedno kasnije, nakon etničkog i političkog ustaljenja Evrope izložena germanskim prodorima i utjecajima sa sjevera, s onu stranu Alpa. Te povijesne silnice, njihovo prožimanje i smirivanje na ovom tlu najdublje će obilježiti svu povijest Istre, njezine Crkve i njezina narodskog bića u harmoniji koju možemo nazvati samo istarskom.

Trajnost dodira ovih dvaju kulturnih krugova jest najdublja konstanta istarske povijesti i tumač gotovo svih njezinih specifičnosti.

Veličanstveno je, na primjer, promatrati kako s jedne strane nadošli Hrvat na svom kopnu preuzima bizantskoromanske graditeljske priobalne tekovine i preobražava ih u svoj izraz smanjujući im pritom dimenzije, i kako s druge strane taj isti Hrvat počinje od XI. stoljeća prekrivati od Plomina na istoku poluotoka, preko Grdosela i Berma prema zapadu čitavo istarsko tlo sve gore do Trsta i Gorice glagoljskim natpisima, da zatim istim slovima ispiše i za sobom ostavi po istarskim naseljima matice rođenih i umrlih, oporuke, misale i brevijare – do zbornika, razvoda, statuta i zakonika.

Slične putove i prožimanja svjedoči i freskoslikarstvo Istre. Najprije na bizantski, zatim gotski i renesansni uzorak domaći majstor neizbrisivo ucrtava svoje pučko viđenje utjelovljenoga Boga, čudesa svetaca, života i svijeta. Zahvat je doduše sveden na njegovu mjeru, ali maštovit, preobražajan i nama čitak.

Mogućnosti dvaju spomenutih svjetova nisu društveno i politički bile nikada jednake: prvi su uvijek bili gospodari, a drugi kmetovi; ali su drugi bili mnogobrojniji, svuda prisutni i izdržljiviji. S njima je bio i njihov svećenik, izrastao između njih, upućen na istu škrtu njivu i pašnjak. Školovao se redovito sam uz starijega kolegu i prenosio znanja koja su nepismenu narodu bila draga i važna.

Stvorila su se tako dva susjedna svijeta, jedan gore – drugi dolje, koja su stoljećima trajala svaki u svom krugu bez pravih prijelaza iz jednoga u drugi.

Istarski Hrvat nije imao ni svog plemića, ni svog građanina. Jedini skupni životni okvir bila mu je Crkva, a učitelj starac i pop glagoljaš. Ali isti uvjeti, isto osjećanje i duh povezivao ga je na ovom poluotoku, i daleko izvan njega unutar iste narodske matice s onu stranu neprolazne Učke, u cjelinu koju nisu mogle podijeliti nikakve državne ni druge granice. Crkvenost i narodski život prožimali su se ovdje kontinuirano i do dna.

3. Otuda se dogodilo da su se i svi veliki duhovni pokreti Evrope tek rubno i s retardacijom doticali ove pastirske i seljačke sredine. Nešto je dublje bila odjeknula tek protestantska reformacija – glavni njezini nosioci među Hrvatima bili su redom Istrani – ali su oni u njoj tražili prije izlaz iz svojih jada negoli joj vidjeli teološke i religiozne domete. Jedini je među njima Matija Vlačić-Ilirik spoznao što se reformacijom u svijetu događa i od te je svijesti umro. U ostalih je veliko i tipično istarsko to što su prvi u tom povijesno već zreлом vremenu otkrili potrebu šireg jedinstva narodâ s ovu i s onu stranu Učke do duboko u Tursku, potrebu općeg obrazovanja i jedinstvenog jezika za sve naše narode, koji dakako nisu još mogli stvoriti, a pri tom nisu zaboravili ni svoje domaće susjede Talijane, kojima su također uza sve svoje siromaštvo tiskali knjige.

Glagoljaška je Istra bila dakle sredina koja nije imala velikih mogućnosti, ali gdje se ipak mislilo i odakle se mnogo i na daleko vidjelo. Već ranije su preko Istre u veliki slavenski svijet bili krenuli važni srednjovjekovni tekstovi: viđenja, legende i romani (kakve npr. bilježe Petrisov i Žgombićev zbornik); Istrani su očito priredili hrvatski prvotisk iz 1483. prema predlošku iz Nuple, u njihovim zapisima trajno duboko odjekuju i događaji koji su ih izdaleka potresali, kao npr.: »1533 ... i v to vrime car Selimbeg zauje ugrsku zemlju i biše po vsem svitu rat, nevera, neljubav, himba, užara...

1596. Kada to zapisah ja Martin Milohanić, plovani v Berme, va to vreme i to leto vazeše Senjani Klis i biše vrage naše. Turci opet vazeše Klis. Pogubi ih Bog i đeva Marija«.

Znajući sami izdržati tegoban i samima sebi prepušten život, naučili su poštivati i druge. Uza svu izuzetnu asimilacijsku moć Istre, koja traje do danas, nije čudo da su jedino u njoj malobrojni Rumunji na Ćićariji i ispod Učke i nešto brojniji Furlani od Bala prema Puli mogli sačuvati svoj jezik, a pravoslavni Crnogorci u Peroju svoju vjeru.

III

Toj povijesnoj glagoljaškoj Istri pripada i sav veliki njezin sin, jedan od najvidovitijih Hrvata XIX. stoljeća, njezin biskup i preporoditelj Juraj Dobrila.

Brojan obespravljani hrvatski narod, za kojega se prava borio, iskonski je u njegovu molitveniku »Oče budi volja tvoja« otkrio i svoju molitvu, i svoju školu, i svoju narodnu legitimaciju. Ali ni Dobrila ni njegov narod nisu bili krenuli u zatiranje Talijana, ni tada ni kasnije. Tražeći jednaka prava za sve, tražili su putove za časnu suradnju i suživot. Ne može se, dakako, reći ni da je tadašnja protuslavenska i protuhrvatska neumoljivost istarskih Talijana izvirala baš iz talijanskog narodskog bića – bio je to više trenutak prouzročen voljom za političkim i gospodarskim interesom na izlasku iz naturalnog načina privređivanja, nadahnjivan više iz već ugroženog Beča negoli iz mlade Italije. Jer kako bi se npr. inače u Italiji bili sačuvali moliški Hrvati ili južnoslavenski Albanci?

Dobrila je svojim djelom postao ipak i pravi početak novovjeke Istre. Probudeni narod traži pristup u škole, javni život, upravu i gospodarstvo. Pored svećenika pojavljuje se od sada po prvi put i laička istarska inteligencija, najprije i najbrojnija u Liburniji, a zatim na čitavom poluotoku. Istarska crkva je časno izvršila svoje povijesno poslanje.

U opasnom i teškom međuratnom razdoblju fašističke okupacije povijesti je teret opet silom prilika bio znatnije pao na svećenička leđa: oni su jedini mogli ostati s nacionalno ugroženim narodom. Što je u njima kao i u narodu živjelo, sazrijevalo, borilo se pokazali su kako svojim ratnim stradanjima tako i kad su odmah poslije pobjede 1945 na čelu s mons. Božom Milanovićem pred čitavim svijetom punim ustima zatražili priključenje Istre matici zemlji Hrvatskoj, iako su već tada – nećemo to kriti – jasno znali da kao vjernici i svećenici tom opcijom ne biraju sebi lagodniji put.

No svako bi drugo ponašanje bilo zasigurno i povijesno promašeno i, u konačnici, necrkveno. Pučka je Istarska crkva i u tom trenutku bila sebi dosljedna i povijesno zrela.

Povijest se nakon toga počela događati naglije nego ikada ranije. Drevna Istra se također do temelja mijenja. Njezina Crkva ovim slavljem – rekosmo – zaključuje u neku ruku svu svoju dosadašnju prošlost. Gotovo dva milenija te prošlosti započela su upravo iz ovih prostora. Po čemu znati da svi ovdje sabrani nismo danas i ovdje pred nekim novim nama svima još pravo nespoznatljivim počecima novih milenija već rođenih iz zajedničkog nam povijesnog krila?